

Владимир В. Михајловић

Балканолошки институт САНУ, Београд

v.mihajlovic@gmail.com

Канонски лепо – естетски критеријуми и генеза расизма*

Апстракт: У успостављању идеје о раси, која није била узрок већ израз расизма, естетски критеријуми имали су веома важно место. Ово, наизглед произвољно, мерило изабрано је врло свесно, а у сврху потврђивања надмоћности европске, беле, расе. Током 18. и 19. века потребни естетски узорци пронађени су у ризницама класичне Грчке. Древна Хелада – онако како је била устројена кроз дело Ј. Ј. Винкелмана и његових следбеника – била је стециште сваке врлине, неупитне мудрости и непролазне лепоте. Затим су кроз, научан и привидно неутралан, процес мерења соматске одлике повезане са интелектуалним и духовним вредностима. Теорија еволуције као и бројне реакције на њу омогућила је да, и поред вере у заједничко порекло човечанства, разлике међу "расама" буду приказане готово непремостивим. На крају, као резултат читавог процеса, културне разлике постале су биолошке, а доминација западних друштава добила је научну потврду и оправдање.

Кључне речи: расизам, класични канон, антропометрија, социо-културна еволуција, историја дисциплине

Кроз време, термин *раса* обухватао је низ, често веома опречних, значења. Коришћен је за означавање етничких, језичких, територијалних, сталешких и других група. Прецизан одговор на питање шта је раса не налазимо ни на пољу биологије. Основни проблем је у томе што не постоје (јасни) критеријуми на основу којих бисмо могли одредити припадају ли два бића истој раси, нити колико раса потенцијално постоји, као ни где се у том случају сврставају припадници међураса (Dawkins 2005, 410). Ипак не треба сметнути с ума да је концепт расе ипак заснован на одређеним биолошким карактеристикама људи (фенотип). Проблем је поново у томе што поменуте биолошке карактеристике, односно њихове варијације, нису правилно груписане, нити постоје докази о уређеним

---

* Овај рад је резултат рада на пројекту *Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије, под бројем 177006.

неједнакостима (Winant 2000, 172). Отуда проистиче да раса представља социјални конструкт. Избор одређених људских одлика у сврху расног препознавања увек је и безусловно друштвени и историјски процес. С друге стране, одбацивање расе као биолошке категорије истовремено ни у ком случају не повлачи и нестанак расизма. Речима Цветана Тодорова:

"Штавише, ни постојање појединаца, па чак и читавих популација, проистеклих укрштањем двеју раса, нимало не доприноси елиминисању расног проблема, већ, напротив, само га потврђује, јер мелеза препознајемо управо зато што смо кадри да препознамо типичне представнике сваке расе" (Todorov 1994, 100).

У овом раду ослонићу се на став Нила Мекмастера (Neil MacMaster) према коме "идеја расе није била узрок, већ израз расизма" (MacMaster 2001, 16). Рад настаје на трагу дела Стивена Гулда (Stephen J. Gould) *The Mismeasure of Man* (Gould 1996). Сам аутор своје дело представља као "хронику грубих и дубоких грешака", а не случајних омашки, "при настанку и одбрани теорије о једнообразном, линеарно устројеном, урођеном и минимално променљивом новоу интелигенцији" (Gould 1996, 26). Инспирисан наведеном мишљу овај рад, кроз приказ дела неких од најистакнутијих теоретичара расе, прати естетске критеријуме, и с њима у вези "грубе и дубоке грешке", који су утицали на настанак и обликовање модерне идеје о раси. Рад прати начин на који се од, свесно изабраних критеријума лепоте, преко низа мерења која су целом поступку дала научни печат, дошло до "потврђивања" физичке, моралне, интелектуалне и сваке друге супериорности "беле" расе.

Од бога до мајмуна

Појам расе своје је, нама данас препознатљиве, обресе почео да добија тек крајем средњег века (Winant 2000, 172). Иако су људи у различитим тренуцима у прошлости били свесни међусобних, како физичких, тако и културних разлика, те разлике нису посматране у оном кључу који бисмо могли назвати расистичким. Тако се у античкој Грчкој упоредо са ширењем знања о свету развило учење о јединству људске врсте према коме су људи, иако просторно раздвојени, делили заједничке карактеристике које су их одвајале како од богова, с једне, тако и од животиња с друге стране (Miles and Brown 2003, 23; Snowden 1999, 30). Истовремено то ни на који начин није спречавало паралелно постојање концепта варвара. Међутим, у овом случају негативан предзнак је ограничен на један веома прецизан део њихове културе – неразумљив језик (Бабић 2008, 64). На основу осталих културних карактеристика варвари су неупитно сматрани људима. Ни у симболичкој равни такође није било дискриминаци-

је карактеристичне за неке касније периоде. Иако је у грчком свету симболизам везан за боје био веома изражен – бела као израз свега позитивног и црна повезана са смрћу и подземљем – то, међутим, није за собом повлачило карактеризацију Африканаца (као људи тамне пути) кроз негативне стереотипе нити је било покушаја да се тиме оправда њихов подређен положај (Miles and Brown 2003, 23).

Између 16. и 18. века већина европских мислилаца сматрала је задовољавајућом поделу на људе, животиње и биљке, који су сви били део божанског плана. Током поменутог периода термин *раса* коришћен је да би се означила група људи, биљака или животиња које су повезане заједничким пореклом (Banton 1998, 4; Curtin 1999, 33). Са друге стране, ово време донело је серију великих географских открића чиме је знање о разноликости живог света умногостручено. Отуда се јавила потреба за организовањем пристиглих информација; посебна пажња посвећена је описивању, а затим и класификацији новооткривених примерака (Banton 1998, 5).

Просветитељски покрет осамнаестог столећа, односно мислиоци који су стварали у његовом окриљу тежили су стварању рационалнијег и хуманијег друштва. Према мишљењу Марвина Перија (Marvin Perry) неколико традиција уграђено је у основе просветитељства: "рационални поглед рођен у античкој Грчкој, замисао стоика о природном закону који се односи на све људе, и хришћанско веровање да су сви пред богом једнаки" (Perry 2000, 166). Управо на овим постулатима, а као пандан Њутновим (Isaac Newton) универзалним законима који су објашњавали природне феномене, стварана је *наука о човеку*. Просветитељи су веровали да су прави закони друштва заправо закони природе (Perry 2000, 167).

У складу са овим принципима, мислиоци просветитељства наглашавали су заједничке карактеристике и основну једнакост читавог човечанства. Главни допринос у почетним фазама науке о раси дали су аутори попут Карла Линеа (Carolus Linnaeus), Жоржа Бифона (George Louis Leclerc Buffon) и Фридриха Блуменбаха (Johann Friedrich Blumenbach). Велики пробој ка научном сагледавању проблема расе представља Линеово дело *Systema Naturae* (1735) које доноси класификацију према којој је човек сврстан у исти ред (*ordo*) у коме су се налазили човеколики мајмуни или лењивац. Дакле, оваква поставка представљала је раскид са учењем *Постања* и његовим местом човека у божанском поретку. Уместо тога, човекова позиција имала је зоолошко одређење, и сада је представљао тек мали део животињског царства (MacMaster 2001, 12). Овим је идеја расе почела да добија ново значење. Од тог тренутка раса све чешће бива поистовећена с биолошким типом човека (Miles and Brown 2003, 39).

Међутим, хришћански став по овом питању није ишчезао након објављивања Линеовог и сличних дела. Напротив, као што је већ напомену-

то, он је представљао једну од основа просветитељства. Између 1750. и 1850. године монофилизам је један од кључних термина европског расизма. Према овом учењу све расе потекле су из једне, јединствене првобитне групе. На тај начин помирили су ставови библијске традиције, с једне, и просветитељски поглед основног јединства с друге стране (MacMaster 2001, 12).¹ Свакодневни пораст знања о "егзотичним" земљама и народима који је настављен током 18. столећа утицао је на покретање питања о људским разликама. Ипак, главна пажња мислилаца просветитељства била је усмерена на питања универзалног развоја људске цивилизације у којима су појединачне разлике представљале тек етапе универзалног прогреса човечанства (Jones 1997, 40-41). Укратко, и поред тога што су неки аутори подржавали радикалне ставове у погледу расних разлика, главни покретач просветитељства била је идеја прогреса према којој би у коначници и "најпримитивнија" племена могла усвојити "благодети" (Западне) цивилизације и хришћанства (Vanton 1998, 13).

Под утицајем нових интелектуалних струјања, почетак 19. века је време у коме се упоредо с развојем идеје да су људске групе у основи другачије – унапред дати ентитети са специфичним физичким карактеристикама – стиже до концепта расе у његовом пуном обиму. Наука се постарала да пронађе и покаже карактеристике сваке расе, а затим и да успостави хијерархијски однос међу њима (Miles and Brown 2003, 39). Романтизам са идејом о духу народа доноси сумњу у физичко јединство Европљана. Драматични историјски догађаји – Наполеонови ратови, а затим и реакционарни режими у први план избацили су особености појединачних нација и разлике међу њима. Овакви ставови навели су поједине ауторе да почну да мисле о поменутих националним карактеристикама као дубоко укореењеним у биолошким разликама између људских група (Trigger 1989, 111).

У генези идеје о раси следећа велика промена одиграла се средином 19. века. Од око 1850. године европско друштво почиње да се окреће ка нечему што бисмо условно могли назвати "нетолерантним" расизмом. Дискурс о раси се заоштрава, а биолошке разлике између људских група се учвршћују. Најзначајнија одлика овог, модерног, расизма је то да ње-

---

¹ Опречно мишљење, засновано на метафоричном, насупрот дословном, читању Светог писма названо је полифилизмом (Jones 1997, 41). Снага и привлачност полифилизма лежала је у његовој супротстављености званичној црквеној догми. Такође класификација врста од животиња до човека неким теоретичарима расе пружала је могућност за доказивање да су црнци ближи мајмунима него белом човеку. Ипак, полифилизам је више утицао на путописце и истраживаче него на научнике и имао је сразмерно мали утицај на расистичку традицију (Mos 2005, 54-55).

гова идеолошка позадина има за циљ успостављање непропустљивих граница међу људима (McMaster 2001, 13). Другим речима, од променљивих у време просветитељства, крајем 19. века разлике међу људима постају непроменљиве и непомирљиве.

Мерење немерљивог

Идеје о раси, као што говори претходно поглавље, развијале су се у окриљима неколико теоријских праваца, те у различитим друштвеним, културним и политичким контекстима. У зависности од ситуације, за одређивање расе узиман је читав низ мање или више утемељених мерила. Међутим, како наводи Џорџ Мос (George L. Moose), од свих мерила која су се користила при класификацији раса, "најпогубније последице имало је оно које се заснивало на нужно крајње субјективним естетским склоностима" (Mos 2005, 41). У наставку биће речи о овом проблему, односно биће представљена дела оних теоретичара расе који су се у свом раду определили управо за естетски критеријум.

Петер Кампер (Pieter, или чешће, Petrus Camper) био је холандски лекар, анатом, зоолог и антрополог, чија су антрополошка истраживања била мотивисана проналажењем законитости којима би увео ред у задивљујуће мноштво облика лобања (Meijer 1999, 105). Његово најважније откриће био је такозвани *угао лица*.² Кампер је најпре мерио линију лица која се пружала од горње усне до најистакнутије тачке чеоне кости. Вертикалну линију пресекала је хоризонтална која се пружала, у висини корена носа, преко читавог лица. Тачка пресека двеју линија формирала је угао чија се вредност изражавала нумерички, и на основу кога је било могуће одредити лобање различитих људских раса (Meijer 1999, 108; Mos 2005, 45). Вредности угла лица за људску врсту кретале су се од 70° до 100°. На доњој граници налазила се лобања Анголца, док посебну занимљивост представља други крај скале: са углом од 100° налазило се *лице* статуе Аполона Белведерског. Термин *лице* у овом случају намерно је употребљен како би се нагласила суштинска разлика између овог и свих осталих резултата. Наиме, Камперу лобања Аполона Белведерског (чак и уколико претпоставимо да је скулптура израђена према стварној особи) ни у ком случају није била доступна. Док је остале профиле, користећи се цртачким инструментом – диоптром, пренео на хартију, ту могућност у случају античких статуа није имао (Meijer 1999, 107). Занимљиво је и то да је Кампер угао лица од 100° назвао *Винкелмановим грч-*

² Сам Кампер никада није употребио поменути термин. Уместо тога користио је искључиво израз *линија лица* - *linea facialis* (Meijer 1999: 108, фуснота 45).

ким идеалом лепоте (Mos 2005, 45). Затим су се, у опадајућем поретку, низали профили римских статуа (са углом између 85° и 90°), Европљанина (са вредношћу угла лица око 80°),³ преко Калмука и Анголца (70°), орангутана (58°), до пса и теоријски, како је истицао Камперов текст, до птичијег кљуна (Мејџер 1999, 114). Одатле је, у следећем кораку, могло произаћи да су црнци ближи орангутану, него ли класичном идеалу (уз који је стајала лобања Европљанина!), што је са собом вукло опречне реакције и катастрофалне последице.

Створивши схему према којој су људи стајали између *класичне уметности* и животиња Кампер није претендовао да своје закључке надограђује у правцу таксономије (Мејџер 1999, 95). Према мишљењу Миријам Мејџер (Miriam C. Meijer) за Камперов статус једног од пионира расизма најзаслужнији су настављачи његовог дела. Његова намера била је да покаже да су расне карактеристике природне и да су видљивије на скелету него у пигментацији. Према мишљењу ове ауторке, каснији научници, позвајући се на привидно неутралну форму Камперовог поретка облика лобање, почели су да повлаче везе између облика лобање и квалитативних својстава мозга. Деветнаестовековни антрополози искористили су Камперове идеје за градњу сопствених закључака о различитом пореклу раса, њиховој непроменљивости, те могућности да се оне вредносно рангирају (Мејџер 1999, 1). Као главни разлог због кога је до тога дошло иста ауторка наводи то што је већина њих с Камперовим делом била упозната из друге руке (Мејџер 1999, 95).

Већина просветитељских теоретичара, попут Линеа, своју је поделу човечанства базирала на просторном оквиру. Нема сумње да су, у складу са општим назорима свог времена, ови мислиоци били уверени у физичку и менталну надмоћ Европљана, но то се у њиховим класификацијама није експлицитно испољавало. Оно што Јохана Фридриха Блуменбаха издваја од савременика управо су критеријуми на основу којих је успоставио своју расну класификацију. Шта више, Блуменбах је и први аутор који уводи хијерархизацију раса. Кавкаска раса, којој је и сам аутор припадао, издвојена је на основу следећег критеријума: људи који су живели у епонимној области на размеђу Европе и Азије били су једноставно *најлепши*. Као разлог због кога је кавкаска раса била најлепша и најнадмоћнија он наводи поклапање облика лобање и лепоте са *древним типом* (Hannaford 1996, 208). Након што је Кавкасце поставио на извор човечанства, Блуменбах је у наредном кораку изложио две гране које су се рачвале од идеалне варијанте. Дакле, од кавкаског идеала сада су полазила два паралелна опадајућа низа (Gould 1996, 407-11). Тиме је, према Гул-

³ Цорц Мос наводи да је угао лица Европљанина просечно износио 97° (Mos 2005: 45).

довом мишљењу, променио геометрију човечанства са модела организације заснованог на географском принципу без, барем експлицитног, рангирања до двоструке вредносне хијерархије засноване на естетском дојму (Gould 1996, 403). Поред наведених теоријских разматрања Блуменбах је дао допринос и антропометрији коју је развио уз критику Камперовог рада. Његова *norma verticalis* полазила је од врха лобање и нудила је вертикалну скалу за одређивање њених карактеристика. Ипак, главна Блуменбахова замерка Камперовом раду, а вероватно и разлог успостављања нове методологије, било је то што је угао лица занемаривао не само капацитет лобање, већ и ума те душе људског бића (Hannaford 1996, 210).

Успостављање вредносне хијерархије и техника мерења на основу којих се вршило рангирање широм је отворило врата антропометрији. Свака следећа генерација научника позивајући се на недостатке претходника уводила је сопствене критеријуме. Научници су се утркивали у успостављању што прецизнијих техника које ће укључити што више критеријума и одговорити на што већи број питања. Овде би требало поменути човека који је својим делом створио техничке могућности за узлет антропометрије. Француски антрополог и анатом Пол Брока (Pierre Paul Broca) увео је већину антрополошких мерних инструмената: остеометријски лењир, шестар, гониометар, тропометар, краниограф, стереограф. У жељи да своје дело учини потпуним, Брока је такође врло прецизно одредио и реперне тачке, као и начине употребе свог инструментарија (Роагије 1999, 34).

Развој техничких могућности пратиле су и промене на теоријском плану. Објављивањем својих *Физиогномских фрагмената (Physiognomische Fragmente)* 1791. године Јохан Каспер Лаватер (Johann Kasper Lavater) постаје утемељитељ нове "науке": *физиогномике*. Овај песник и протестантски теолог, у складу са својим религијским опредељењем, у лицу је пронашао "магично огледало душе" и "слику Бога" (Mos 2005, 46; Staum 1995, 446). Расне разлике на основу угла лица које је успоставио Кампер, Лаватер је инкорпорирао у хијерархијски организован низ физичке лепоте и моралних вредности. Полазећи од класичних естетских мерила овај научник покушао је да разврста читаво човечанство. За разлику од својих претходника, Кампера и Блуменбаха, Лаватеру нису била потребна никаква научна мерила нити студије: све што је било потребно било је оштро око и добар укус (Mos 2005, 46-47). Лепо лице, а тиме и лепу душу чинила је хармонија између тела и духа, хармонија обриса и телесних мера. Чело је морало да буде вертикално (што одговара Камперовом идеалном углу лица од 100°), очи плаве, нос јак и у профилу паралелан са челом, а брада округла (Mos 2005, 47). Наведене особине, према Лаватеру, најпре су красиле древне Грке. На дну његове лествице нала-

зили су се Африканци, чији су мањи угао лица, истурена доња вилица, увучено чело те мање места за možдану дупљу неизоставно указивали на њихову нижу вредност (Staum 1995, 447). Као што видимо, Лаватер није имао потребу да ближе појасни сопствене критеријуме. Позивање на антику у овом случају чинило му се сасвим довољним.

Корак даље начинио је Франц Јозеф Гал (Franz Joseph Gall). Главна идеја нове дисциплине – *френологије*, чији је аутор био – огледала се у томе да је из облика лобање могуће ишчитати људски карактер. Френологија је почивала на три основна принципа: (1) мозак је орган разума; (2) сам мозак састоји се из низа органа од којих је сваки имао засебну функцију; (3) мозак одређује облик лобање. Истини за вољу, сам Гал, одбијао је могућност класификовања раса на основу свог открића и у наставку свог рада посветио се проучавању појединачних случајева као варијанти у оквиру општих начела које је поставио. Међутим, није прошло много времена до тренутка када је принцип, по коме су постојала спољна обележја унутрашњих могућности и способности, искоришћен у сврху расне класификације (Mos 2005, 49).

Тако је дело Андерса Рецијуса (Anders Retzius) дало замах мерењима у френологији. Он је творац *кефаличног индекса* помоћу кога су френолошка мерења добила на прецизности. Реч је о формули којом се изражавао однос дужине и обима лобање. У зависности од добијених резултата лобање су се делиле на дугачке и уске – *долихокефалне* и широке – *брахицефалне* лобање. Рецијус није пропустио прилику ни да вредносно одреди различите облике људске лобање до којих је дошао својим мерењима. Према његовом учењу, долихокефалне лобање биле су сматране не само лепима, већ и јасним показатељем супериорности Европљана (Mos 2005, 50).

Кефалични индекс налази се и у основи Франкфуртског споразума из 1883. којим су немачки антрополози усагласили ставове у вези са методама за мерење лобање. Иако су истовремено наставили са мерењем низа других углова и индекса, на предлог зоолога Хермана фон Јеринга (Hermann von Jhering) кефалични индекс узет је као основа краниометрије у немачким земљама (Zimmerman 2001, 88-89). Јерингов главни опонент, Херман Шафхаузен (Herman Schaaffhausen), под утицајем Дарвинове теорије, предлагао је да се приликом мерења уважи положај лобање док је особа још била жива. То би омогућило премеравање прогнатије, која је Шафхаузену била главни ослонац у успостављању расне хијерархије. Потписавши Франкфуртски споразум немачки антрополози одлучили су да се не упуштају у питања расне хијерархије која је покретао Шафхаузен, чиме су посредно одбацили и идеје дарвинизма (Zimmerman 2001, 88-107).

С друге стране, у делу Жоржа Ваше де Лапуџа (Georges Compte Vache de Larouge) наилазимо на спој дарвинистичке еволуције и ригорозног премеравања кефаличног индекса. Његове две књиге *Социјалне селекције* (*Les*

Sélections sociales, 1895) и *Аријевац и његова друштвена улога* (*L'Aryen et son rôle social*, 1899) представљају ослонац расистичких теорија. Иза средишње идеје о физичкој, менталној и моралној супериорности једног одређеног типа (нордијског), којег је одликовала депигментација и висок стас, налазила се синтеза различитих праваца расног мишљења (Mos 2005, 77; Роатје 1999, 38). Лапуж је тако преузео широко распрострањено дивљење за грчки дух и његову непревазиђену хармонију. Такође, вратио се мерењима лобање: дугачке и уске (Рецијусове долихокефалне) лобање и лепа плава коса одликовале су аријевца. Овде још једном тражи потврду за своје идеје у грчкој баштини, јер Грци су, објашњава Лапуж, опијени сунцем веровали да су њихови јунаци били плавокоси. На крају, Лапуж је био уверен да је аријевца могуће препознати по лицу, па је и Лаватерова физиогномика нашла је своје место у његовом делу (Mos 2005, 77).

На све то, као што је већ назначено, Ваше де Лапуж је додао и постулате Дарвинове теорије еволуције. Лапуж сматра да су у тренутку у коме живе аријевци суочени са изазовом преживљавања. Под утицајем Дарвиновог учења о природној селекцији, он аријевца дефинише као прилагодљивог, природно предодређеног за сељака, али и некога ко се не либи прихватања било ког другог посла – као некога коме је доколица непознат појам. Поврх свега, аријевац је био индивидуалац који је и поред тога био спреман да се жртвује за опште добро. Ово је нарочито важно место у Лапужовој расној теорији "пошто се за њега дарвинистичка борба једног против свих претворила у борбу између група људи". На тај начин Лапуж је модерни свет инкорпорирао у своју расну схему: "за њега је свет наставио да се развија у природној селекцији и то путем борбе за егзистенцију" (Mos 2005, 78). Ујединивши расизам и дарвинизам де Лапуж је стекао велики утицај и посредно допринео стравичним дешањима која су уследила неколико деценија касније.

Очинске фигуре

У претходном поглављу представљен је развој антропологије и њена спрега са теоријом расе. Кроз приказ одабраних радних биографија пређен је дугачак пут. Од првих анатома који су, радећи у најбољем духу просветитељства, својим мерењима покушали да уведу ред у бескрајно богатство појавних облика људске врсте све до теоретичара који су под утицајем романтизма и Дарвинове теорије будућност човечанства видели кроз борбу за опстанак појединачних нација. У наредном одељку намера ми је да се ближе осврнем на два веома значајна идејна покретача, који су у досадашњем делу текста тек овлаш дотакнути: однос према класичној (грчкој) прошлости и, већ помињана, теорија еволуције. Ове

две, наизглед неповезане интелектуалне струје, давале су морално и научно утемељење и потврду резултатима антрополога, физиогномичара, френолога и осталих теоретичара расе.

Видели смо да је позивање на античку прошлост као извор неупитних естетских, али и моралних вредности константа у радовима расних теоретичара. Између времена настанка оригиналних грчких дела на која се позивају и тренутка у коме формулишу своје методе стоје сложене активности низа аутора које су такође биле део ширих друштвених дешавања. Дакле, "чињенице" о античким естетским мерилима којима антрополози 18. и 19. столећа приписују готово аксиомску вредност последица су дугог процеса рецепције. Вероватно најзначајнији допринос у реификацији класичне грчке уметности дао је Јохан Јоаким Винкелман (Johann Joachim Winkelmann). Својим двотомним делом *Историја древне уметности* (*Geschichte der Kunst des Altertums*, 1764) у језик учених људи тог времена уводи нови израз "историја уметности", а себи обезбеђује славу родоначелника истоимене академске дисциплине (Бабић 2008, 14).

У свом приступу Винкелман је пратио идеју *развоја*, током кога су се смењивали *периоди*, од којих је сваки био одређен сопственим *стилом*. Међутим, Винкелман се није зауставио на стилско-хронолошком разврставању грчке уметности. Своје резултате у области античке уметности проширио је на читаво друштво класичне Грчке, док је достигнућа уметника довео у директну везу с политичким, моралним и друштвеним аспектима (Бабић 2008, 14-16). Дакле, Грчка, оличена пре свега у петовековној Атини, била је не само место где је достигнут зенит уметничког стваралаштва, већ и место на коме су људи, живећи у лепоти и племенитости, стигли до врхунца готово свих осталих друштвених вредности. Другим речима, Винкелман је својим делом успоставио *метанаратив* о древној Хелади. Опонашање грчке културе (односно онога што је сматрао грчком културом) Винкелман је сматарао моралном обавезом у чему су му се придружили представници европске, а посебно немачке, интелигенције (Dietler 2005, 37; Shanks 1996, 56).

Радом ових последњих слава Винкелмановог дела, до средине 19. столећа, проширила се на највећи део западног друштва. Управо у том тренутку античка Грчка постаје велики естетски, морални и политички пример надлазећој средњој класи у Енглеској, Француској и немачким државама (Andren 1998, 11). Као што смо видели у претходном поглављу, Винкелманова баштина била је толико снажна да су многи аутори, без икаквог критичког осврта, сматрали да су антички Грци изгледали баш онако како су представљани на античким статуама (сетимо се овде Кампера и његовог "Винкелмановог идеала лепоте"). То уверење се затим транспоновало у дегенеративне моделе попут Блуменбаховог или модела Ваше де Лапужа. Вођени истим надама, многи западњаци који су посети-

ли Грчку у 19. веку доживљавали су дубока разочарања. Одбијали су да поверују да су тадашњи становници Хеладе потомци античких Грка те су их најчешће сматрали гркофоним Словенима. Истраживања током 20. века показала су колико су поменути аутори били у заблуди.

Када је реч о представљању људи у грчкој уметности, пре свега скулптури, могло би се рећи да је мушкарац био мерило свих ствари, а циљ скулптора био је да га представи на најбољи (најидеализованији) начин. Због улоге коју је лобања имала у антропометрији посебно је важно осврнути се на портрет у грчкој уметности. За такав начин представљања најчешће су бирале велике историјске личности, најчешће политичари и уметници. Међутим, за већину ових личности нису постојали њима савремени портрети, осим оних који потичу из писаних извора. Стога су скулптуралне представе више биле одраз особина њихове личности, на основу онога што се знало о њиховом темпераменту и достигнућима, него физичких карактеристика (Boardman 1987, 136). У својој студији, *Теорија о лепом у антици*, Ернесто Граси истиче да се "античка теорија уметности и лепог у целини односи на општије и дубље вредности него што су такозване естетске" (Граси 1974, 182). Кроз идеал *калакогатике* – највиши етички и естетски принцип, античка уметност је повезивала материјалну и духовну сферу бића. Другим речима, морална узорност захтевала је једнако велелепну физичку појаву и обратно (Spivey 1997, 38-40).

Проучавајући Поликлетов *Канон* – теоријско дело о идеалним људским пропорцијама – Ендрју Стјуарт (Andrew Stewart), на основу сачуваних писаних и материјалних извора, долази до закључка да је Поликлетово дело, највероватније, било засновано на одређеним универзалним принципима, најпре математичким, који су се читавали кроз размеру и садржали мноштво бројева (Stewart 1978, 128). Дакле, *Канон* ни у ком случају није био некаква врста "атласа из анатомије, већ есеј о идеалним пропорцијама, заснованим више на математици него на живим бићима" (Boardman 1985, 21).

Можда бисмо, све до појаве Дарвиновог учења, и историју европског расизма могли представити као својеврсну игру цифрама. Игру, у којој се група посвећеника, делећи дивљење према античкој уметности и развијајући методе антропометрије, мерећи индексе и углове, међусобно надмеће за примат у ученом друштву. Тек са појавом дарвинистичке теорије еволуције уверење у расну неједнакост стиче широку популарност и научни кредибилитет.

Чарлс Дарвин (Charles R. Darwin) објавио је 1859. године прво издање свог *Порекла врста*, дела које је допринело да концепт биолошке еволуције постане широко распрострањен у научним круговима. Еволуција је била схваћена као прогресиван процес који је у постојећи хаос увео лепоту и поредак. Људска бића налазила су се на горњој граници, ако већ нису била и сам циљ, овог процеса. Како сматра Брус Тригер (Bruce Trig-

ger), овиме је свет добио моралну сврху, а дарвинизам се повезао с општом просветитељском еволуцијом као и Спенсеровом (Herbert Spencer) еволуционистичком филозофијом (Trigger 1998, 61).

Доказавши да читаво човечанство потиче од јединствене предачке популације Дарвин је окончао велики сукоб који је вођен током читавог до-тадашњег тока 19. века. Теорија еволуције означила је коначну победу монофилизма над полифилизмом. Међутим, Дарвинова верзија монофилизма била је умногоме специфична. Као што је већ речено, сматрао је да читаво човечанство води порекло од заједничког претка из дубоке прошлости након чега је, кроз процес природне селекције, дошло до појава разлика које се читавају у савременој популацији. Оваква поставка није имала само биолошке, већ и врло снажне политичке импликације (Edwards 2009, 168; Trigger 1998, 64). Дарвин и његови истомишљеници сматрали су да поменуте разлике одсликавају различите еволутивне статусе људских група: од оних који су на високом ступњу еволуције до оних који се тек незнатно разликују од најнапреднијих мајмуна. Наставак поменуте мисли водио је ка закључку по коме су мање "цивилизоване" истовремено били и мањег интелектуалног, као и емотивног потенцијала. Дакле, претпоставка о биолошком развоју била је подударна лествицама културног развоја. Културно напреднија друштва била су она у којима је природна селекција створила појединце који су се одликовали напреднијом интелигенцијом и већом самоконтролом (Trigger 1989, 114). Стога, иако у основи моногенистичка са вером у заједничко порекло човечанства, дарвинистичка теорија еволуције остављала је могућност да се током веома дугог временског периода природне селекције могло доћи до група које су се међусобно веома разликовале (Trigger 1998, 64).

Последица дарвинистичке еволуције по краниометрију било је слагање Камперових варијација углова лобање у временски низ. Након што је идеја о слободној божанској креацији засебних врста прешла у идеју о постепеној промени једне врсте у другу – прелазак од мајмуна до човека најчешће је навођен као пример – било је могуће означити црнца као еволутивно мање развијеног. Развој краниометријских мерења, а затим и етнографске фотографије, заједно са завидном колекцијом типова људских лобања представљало је одличну основу која је затим искоришћена да би се одредило која је раса најближа животињском пореклу човечанства (Kemp 1999, 727).

Закључак

На самом крају још једном би се ваљало подсетити мисли са самог почетка рада по коме идеја расе није била узрок расизма, већ његов израз. Успостављање расе постигнуто је кроз систем означавања и стигма-

тизовања, те стварања таксономија, с циљем да се произведене разлике међу људским групама учине природним (McMaster 2001, 16). Током поменутог процеса естетски критеријуми одиграли су значајну улогу. Њих можемо пратити већ у радовима просветитељских мислилаца који су, у складу са начелима покрета, покушали да уведу ред у, назадрживо растуће, мноштво људских облика. Тако Петер Кампер као горњу вредност у својој серији углова лица узима вредност коју је дало *лице* Аполона Белведерског, одредивши га том приликом као "идеал лепоте". Иако су своје поделе човечанства организовали по територијалном принципу, не покушавајући да успоставе вредносне релације, било би разумно претпоставити имплицитно уверење просветитеља у премоћ белог човека. С друге стране, Јохан Блуменбах, човек који је у расну слику човечанства увео вредносну хијерархију, учинио је то позвавши се управо на естетски критеријум. Стивен Гулд је у својој анализи показао како је ово, наизглед произвољно мерило изабрано врло свесно, са јасном намером да се недвосмислено утврди расна надмоћ Европљана. Приликом самог одабира естетских критеријума на које се ваљало позвати избор је био и више него лак. Античка Грчка, онако како је устројена кроз дело Винкелмана и његових следбеника, била је сустицају сваке врлине, неупитне мудрости и непролазне лепоте оваплоћене у сјајној белини мермера.

Даље је серијом мерења, која представљају резултате методолошких помака деветнаестовековних (псеудо)наука попут физиогномике и френологије, поменута хијерархија учвршћена и проширена. Лако мерљиве физичке одлике постајале су огледало моралних, културних и интелектуалних способности својих носилаца.

Поменута ситуација дочекала је појаву мање Дарвинове, а више дарвинистичке (види Stoczkowski 2002), теорије еволуције која је поменутом корпусу грађе дала ореол научности. Својом специфичном формом монофилизма Дарвин је тумачима и настављачима свог рада оставио могућност да и поред вере у јединствено порекло човечанства, разлике међу људима прикажу готово непремостивим. На ширем, друштвеном и политичком плану, добијени резултати потврђивали су оправданост доминације буржоазије у европским друштвима, те доминацију европских друштава над остатком света.

Уколико бисмо на крају још једном покушали да сумирамо читав процес могли бисмо започети констатацијом да естетски критеријум, који се чини врло произвољним, бива врло свесно изабран. Критеријум лепоте (а она је у оку посматрача), изабран је због тога што је потврђивао широко распрострањене евроцентричне ставове. Затим су кроз, наизглед научан и неутралан, процес мерења соматске одлике проширене на интелектуалну и духовну сферу. Иако су ова мерења, у свом техничком делу, могла бити ваљана, њихове закључке морамо одбацити јер их је пратила

грешка у доказу *основна заблуда* (*error fundamentalis*) која се састоји у томе да се полази од неистинитог разлога. Дарвинистичка теорија еволуције, својим научним ауторитетом, потврдила је, затим, расне разлике на научном, односно неупитну надмоћ Европљана на општем друштвеном плану. Тиме је овај зачарани круг био затворен.

Литература

- Andren, Anders. 1998. *Between Artifacts and Texts. Historical Archaeology in Global Perspective*. New York: Plenum Press.
- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и други. Античка перцепција и перцепција антике*. Београд: Слио.
- Banton, Michael. 1998. *Racial Theories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boardman, John. 1987. *Greek Art*. London: Themes and Hudson.
- Curtin, Ph. 1999. "The Africans' Place in Nature". In *Racism*, ed. Martin Bulmer and John Solomos, 31-34. Oxford: Oxford University Press.
- Ćelstali, Knut. 2004. *Prošlost nije više što je nekad bila*. Beograd: Geopoetika.
- Dawkins, Richard. 2005. *The Ancestor's Tale. A Pilgrimage to the Dawn of Life*. London: Phoenix.
- Gould, Stephen Jay. 1996. *The Mismeasure of Man*. New York: W. W. Norton and Company.
- Граси, Ернесто. 1974. *Теорија о лепом у антици*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Dietler, Michael. 2005. "The archaeology of Colonization and the Colonization of archaeology – Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter". In *The Archaeology of Colonial Encounters – Comparative Perspectives*, ed. Stein, Gil J, 33-68 Santa Fe: School of American Research Press.
- Edwards, Elizabeth. 2009. "Evolving Images: Photography, Race and Popular Darwinism". In *Endless forms. Charles Darwin Natural Science and Visual Arts*, ed. Donald, Diana and Jane Munro, 167-193. New Haven: Yale University Press.
- Hannaford, Ivan. 1996. *Race: The History of an Idea in the West*. Washington: Woodrow Wilson Center Press - Johns Hopkins University Press.
- Jones, Sian. 1997. *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London: Routledge.
- Kemp, Martin. 1999. Slanted Evidence: the tortuous path from skull measurements to theories of racial superiority. *Nature* 402 (16. December 1999): 727.
- MacMaster, Neil. 2001. *Racism in Europe. 1870-2000 European Culture and Society*. Basingstoke: Palgrave.
- Meijer, Mirijam Claude. 1999. *Race and Aesthetics in the Anthropology of Petrus Camper (1722-1789)*. Amsterdam: Rodopi.
- Miles, Robert and Malcom Brown. 2003. *Racism*. London: Routledge.
- Morris, Ian. 1994. "Archaeologies of Greece". In *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*, ed. Ian Morris, 1-47. Cambridge: Cambridge University Press.

- Mos, Džordž L. 2005. *Istorija rasizma u Evropi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Poarije, Žan. 1999. *Istorija etnologije*. Beograd: XX vek.
- Pollitt, Jerome Jordan. 1995. "The Canon of Polykleitos and Other Canons". In *Polykleitos, the Doryphoros, and Tradition*, ed. Waren G. Moon, 19-24. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Shanks, Michael. 1996. *Classical Archaeology of Greece - Experiences of the Discipline*. London: Routledge.
- Snowden, Frank. 1999. "Images and Attitudes". In *Racism*, ed. Martin Bulmer and John Solomos, 21-30. Oxford: Oxford University Press.
- Spivey, Nigel. 1997. *Understanding Greek Sculpture. Ancient Meanings, Modern Readings*. London: Themes and Hudson.
- Staum, M. 1995. Physiognomy and Phrenology at the Paris Athenee. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 56, No. 3: 443-462.
- Stewart, Andrew. 1978. The Canon of Polykleitos: A Question of Evidence. *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 98: 122-131.
- Stoczkowski, Wiktor. 2002. *Explaining Human Origins: Myth, Imagination and Conjecture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Todorov, Cvetan. 1994. *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*. Beograd: XX vek.
- Trigger, Bruce. 1989. *A history of archeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trigger, Bruce. 1998. *Sociocultural Evolution. Calculation and Contingency*. Oxford: Blackwell.
- Winant, Howard. 2000. Race and Race Theory. *Annual Review of Sociology*, Vol. 26: 169-185.
- Zimmerman, Andrew. 2001. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago: Chicago University Press.

Vladimir V. Mihajlović

Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade

Canonical Beauty – Aesthetic Criteria and the Origins of Racism

The term *race* has had a number of often mutually opposed meanings – it has been used to denote ethnic, linguistic, social, territorial, as well as other groups. The aesthetic criteria have played a very important role in the establishment of the idea of race, itself being not a cause but an expression of racism. This apparently neutral measure has been chosen deliberately, with the aim to confirm the supremacy of the European white race. During the 18th and 19th centuries, the required aesthetic role models were recognized in the treasuries of Classical Greece. Ancient Hellas – as established in the writings of J. J. Winckelmann and his followers – was the fount of all virtue, wisdom, and

everlasting beauty. Thus the somatic characteristics were linked to intellectual and spiritual values, through a scientific and seemingly neutral process of measurement. The theory of evolution, as well as numerous reactions to it, enabled the representation of the differences between "races" as almost unsurpassable, in spite of the faith in the common ancestry of mankind. As the final outcome of the process, cultural differences became biological, and the domination of the Western societies was furnished by the scientific proof and legitimacy.

Key words: racism, classical canon, anthropometry, socio-cultural evolution, history of archaeology

Canoniquement beau – les critères esthétiques et la genèse du racisme

À travers le temps le terme *race* a eu une suite de significations souvent très opposées – il a été utilisé pour désigner les groupes ethniques, linguistiques, corporatifs, territoriaux, et autres. Dans l'établissement de l'idée de la race, qui n'a pas été la cause mais l'expression du racisme, les critères esthétiques ont occupé une place importante. Ce critère apparemment arbitraire a été choisi très consciemment, et cela dans l'objectif d'affirmer la supériorité de la race européenne, race blanche. Au cours des XVIIIe et XIXe siècles les modèles esthétiques nécessaires ont été trouvés dans les trésors de la Grèce classique. L'Hellade archaïque – comme elle a été conçue à travers l'œuvre de J. J. Winckelmann et de ses continuateurs – était le foyer de toute vertu, de sagesse indéniabie et de beauté impérissable. Puis, à travers un processus d'évaluation scientifique et en apparence neutre, les caractéristiques somatiques ont été reliées avec les valeurs intellectuelles et spirituelles. La théorie de l'évolution ainsi que de nombreuses réactions qu'elle a provoquées ont permis qu'à côté de la foi dans l'origine commune de l'humanité, les différences entre les "races" soient représentées comme presque insurmontables. Enfin, comme un résultat de tout le processus, les différences culturelles sont devenues biologiques, et la domination des sociétés occidentales a eu son affirmation et sa justification scientifiques.

Mots clés: racisme, canon classique, anthropométrie, évolution socioculturelle, histoire de la discipline

Primljeno: 03.08.2011.

Prihvaćeno: 17.08.2011.